

ZIDANICA NA PESKU*

Ispitujući brižljivo raznolike pojave i brojne kontroverze koje se javljaju u domenu literarnog fenomena, mnogi estetičari i teoretičari književnosti došli su do nepokolebljive spoznaje da između KNJIŽEVNOSTI s jedne i IZUČAVANJA KNJIŽEVNOSTI s druge strane postoji oštra razlika. Zagovornici ove teze tvrde da se ova prva delatnost odlikuje kreativnim i umetničkim postupkom, a da je druga sva u znaku izvesne učenosti ili znanja. Iako nam danas ove primedbe izgledaju sasvim očigledne i umerne, zabeleženi su pokušaji da se prebacivanjem problema u domen gnoseologije pomenuta razlika potre. Naime, bilo je onih koji su isticali da književnost mogu da SAZNAJU samo oni koji je pišu i koji, dakle, svoje literarno umeće koriste u stvaranju konkretne književnoumetničke tvorevine. I pored toga što iskustvo književnog stvaranja može za proučavaoca biti od izvesne koristi, bilo bi metodološki pogrešno to iskustvo proglasiti nužnim uslovom za valjano osmišljavanje književnog fenomena. Onaj ko izučava literaturu mora svoje književno iskustvo — koje počiva na isključivo neracionalnim činocima — da preoblikuje u jednu logički koherentno zasnovanu celinu, u kojoj racionalni elementi čine osnov određene komunikacije; „no njegov se položaj neće zbog toga ni po čemu razlikovati od položaja istoričara umetnosti ili muzikologa, ili, ako ćemo pravo, sociologa ili anatomu”¹⁾.

Problem, međutim, postaje mnogo komplikovaniji kada se predmet naših razmišljanja pomeri sa proučavanja književnosti na proučavanje konkretnih književnih dela (Velek i Voren, ne prave ovu razliku). Da li nam je i u tom slučaju neophodna učenost i znanje ili delo

¹⁾ Nikola Milošević, *Zidanica na pesku. Književnost i metafizika*, „Slovo ljubve”, Beograd, 1978. godina.

²⁾ Rene Velek i Ostin Voren: *Teorija književnosti*, Nolit, Beograd, 1974. godina, strana 31.

pruža samo po sebi jedinu moguću sadržinu naših ispitivanja? Neki teoretičari jednostavno odriču mogućnost da izučavanje konkretnog književnog dela iziskuje i predstavlja znanje i zalažu se za tzv. „drugo stvaranje”, koje je poznato pod nazivom „impresionistička kritika”. Ovakva „stvaralačka kritika” nije ništa drugo do puklo udvajanje ili prebacivanje jedne umetničke tvorevine u drugu, koja je, po prirodi stvari, u aksiološki podređenom položaju.

Drugu krajnost predstavljaju „filozofski kritičari”, na izgled izuzetno obrazovani i vešti, koji, u stvari, o umetničkim delima sude na osnovu oveštalih i svedenih načela, pa često nalaze ono čega u knjizi nema, „a ne vide ono što pisac želi da čitalac primeti da ima”.²⁾ O ovom problemu govori i Mihailo Lalić: „Spolja izgleda da su mnogi naši kritičari verzirani i učeni ljudi. Oni se tako prikazuju hvatajući se za sve novije filozofske pravce i sudeći o našim knjigama prema propisima i dogmama tih nama često tuđih pravaca. Često se desi da oni o knjizi nemaju vremena ni prostora da nešto dublje i sadržajnije kažu; ponekad izgleda da oni knjigu o kojoj pišu nijesu ljudski ni pročitali — odnekud je iskrsnuo neki nov pravac, pa su požurili da se njime pozabave, i da njegovim metrom, citatom ili izvodom knjigu isprate”³⁾.

Jedan od retkih književnih kritičara koji je u svojoj praksi uspeo da izbegne kako nedostatke „impresionističke kritike” tako i dogmatičnost „filozofske kritike” jeste Nikola Milošević. Knjige i studije ovog kritičara i književnog teoretičara izazivaju veliko interesovanje još od vremena pojave njegovih eseja u časopisima *Filozofija* i *Delo*. Ovo zapažanje sasvim je razumljivo kada se imaju u vidu rezultati Miloševićevih istraživanja iz oblasti filozofije i teorije književnosti. Njegov specifičan književnoistorijski postupak u tumačenju kulturnih tvorevina pothranio je našu slabašnu esejistiku i teoriju književnosti i otvorio nove puteve u osmišljavanju nekih problema antropološke prirode.

Mnogi su skloni da metod Nikole Miloševića svrstaju u osobene strukturalne metode. Međutim, značenje termina „strukturalan” — koji, da podsetimo, potiče od Jana Mukaržovskog — prilično je problematično i često prilično neodređeno. Čak i u slučaju da se nje-

²⁾ iz pisma Miloša Crnjanskog Nikoli Miloševiću, *Zidnica*, str. 225.

³⁾ NIN: „Kad čopor spopadne čoveka”, br. 1494, 26. VIII 1979. godina, 27.

gova upotreba strogo ograniči na područje lingvistike i određenih disciplina koje su podstaknute lingvističkim modelom, izraz strukturalizam je još vrlo daleko od jednoznačnosti".⁴⁾ Sam Milošević je u nekoliko navrata upozoravao na višeznačnost ovog termina. On ističe da se često ima na umu ona varijanta strukturalizma koju zastupa Cvetan Todorov, a koja je inspirisana Levi-Strosovim pojmom strukture. Tendencije ovih „strukturalista“ ogledaju se u pomeranju predmeta izučavanja sa konkretnih književnih dela na sisteme „dubinskih“, skrivenih i krutih pravila koja su nastala na osnovu tih dela, ali se u njima ne manifestuju.

Druga varijanta strukturalističkih tendencija vezana je za pokušaj da se književno delo razume pomoću sheme: „celina“ — „deo“, pri čemu je ova shema najčešće izraz određenog manje ili više prikrivenog „holizma“ — gledišta da celina ima primat nad delovima. Ova „struja“ — koja najizrazitije predstavnike ima u Sosiru i Jeltslevu — najčešće ističe kako je „deo“ izvesne književne „celine“ moguće razumeti samo u određenom kontekstu. Međutim, Milošević upozorava da je to samo delimično tačno, jer svi delovi nemaju istu „težinu“: neki su manje, a neki više značajni u strukturi književnog teksta.

Za Miloševića književna tvorevina je neka vrsta sinteze „emanatističke i atomističke logike“, da se poslužimo terminologijom Emila Laska. Imajući to u vidu, Nikola Milošević u svojim radovima predlaže jednu specifičnu tipologiju relacija imanentnih književnom delu, i relacija između ovih tvorevina i vanknjiževnih činilaca. Namera je Miloševića da ovom tipologijom izbegne kako krajnost „holizma“ tako i krajnost „atomizma“.

Najnovija, sedma knjiga⁵⁾ ovog poznatog autora, *Zidanica na pesku*, odudara od njegovih ranijih studija utoliko što je u njoj iznalaženje određenih strogih teorijskih načela podređeno zahtevima pukog kritičkog istraživanja. Oglеди Nikole Miloševića-posvećeni delima Crnjanskog, Desnice, Nastasijevića, Lalića, Andrića i Selimovića-pretežno su orijentisani na razotkrivanje onih značenjskih intencija književnih tvorevina, koje se odnose na tumačenje ljudske prirode i svrhe čovekovog života pod suncem.

⁴⁾ Milan Bunjevac, *Strukturalni prilaz književnosti*, Nolit, Beograd, 1978. godina, strana 7.

⁵⁾ kažemo sedma iako bi se po naslovima reklo da ih ima šest, zato što je drugo izdanje *Antropoloških eseja* dopunjeno i izmenjeno tako da tu knjigu s dobrim razlozima možemo smatrati novom tvorevinom.

Ovo svojstvo književnog dela Milošević — u nedostatku preciznijeg termina — naziva „metafizičkim”. Da bi izbegao moguće nesporazume, pisac ističe da se pomenuti izraz koristi „samo kao zbirna imenica za sva ona pitanja koja se tiču smisla čovekovog postojanja”,⁶ i da su druga značenja ovog termina, ono nadempirijsko i „onostrano”, ostala izvan njegovog interesovanja. Pitanje o smislu čovekove egzistencije postavlja se i van granica književne umetničke tvorevine, ali je Milošević sklon da tvrdi da je opravdana ona poznata Šestovljeva maksima prema kojoj pisci govore o onome o čemu filozofi najčešće čute i da se ti „metafizički kvaliteti” (sintagma je, naravno, Ingardenova) javljaju tek sa nastankom istinski vrednih umetničkih dela. Po njemu, ova obeležja koja predstavljaju najznačajnije komponente književnih tvorevina najbolje se otelevljuju u delima s tragičnim ili melanholičnim porukama, a takva su upravo dela Crnjanskog, Desnice, Lalića i Selimovića.

Ova knjiga-koja donosi i utemeljuje nova tumačenja i poglede-potvrđuje uverenje da je među našim poslenicima na polju književnosti Nikola Milošević „retka ptica na zemlji”.⁷ Kao pronicljivi tumač umetničkih tvorevina on poseduje izuzetan dar da ukaze na „kristalizacione centre” u kojima se prelamaju bitne značenjske, intencionalne linije i da iza prividne prozirnosti otkrije „prigušene”, univerzalne poruke i „filozofsku” dimenziju dela.

Književna dela Miloša Crnjanskog, po Miloševiću, spadaju u grupu takvih književno-umetničkih ostvarenja koja su na izgled sasvim „prozirna”, a koja iza svoje tobožnje prozirnosti kriju jedno duboko i kompleksno značenje. Metafizičku okosnicu njegovih dela čini ideja o uzaludnosti svih ljudskih pokušaja i trošnosti i prolaznosti svega što se ima i voli.

Međutim, u svojim analizama Milošević ne ispituje samo ovu ravan u strukturi dela poznatog pisca, već zalazi i u onu oblast koju Roman Ingarden naziva „slojem asocijativnih shema”. Uočavajući izvesnu „labavost” i „rastresitost” u kompozicionoj povezanosti izvesnih delova njegovih proznih i poetskih ostvarenja, on zaključuje da stilska „razobručenost” stoji u nekoj vezi sa necelovitim, dezintegrisanim bićem modernog čoveka i njegovim metafizičkim opsesijama i slutnjama.

⁶) *Zidanica*, strana 181.

⁷) Juvenalove reči, *Satire*, VI, 165.

Kao što smo u uvodnom delu istakli, Nikola Milošević je poznat i po tome što pomno izučava relacije između književnosti i nekih vanknjiževnih faktora i činilaca. Takve tendencije prisutne su i u ovoj knjizi i one su izražene u suptilnom ispitivanju odnosa ideologije, psihologije i stvaralaštva. Autor primećuje da još od Platonovih vremena datira jedna, u osnovi pojednostavljena i svedena, aksiologija po kojoj su sve vrednosti strogo raspoređene na određenoj hijerarhijskoj lestvici i po kojoj ne postoji nikakva mogućnost njihovog sukobljavanja. Dugo je u evropskoj umetnosti i filozofskoj misli vladalo uverenje da izvesna disharmonija postoji samo između naših vrednosnih postulata i objektivne stvarnosti koja tim zahtevima ne odgovara, za razliku od našeg sveta ideala u kome je sve uređeno na najbolji mogući način. Tek sa Dostojevskim u literaturi i egzistencijalistima u filozofiji došlo se do spoznaje da je i svet vrednosti odeljen i sukobljen i da Platonova aksiološka piramida — na čijem vrhu se nalazi moralna vrednost — ne počiva na tako sigurnim i pouzdanim temeljima. Prema tome, kada razmišljamo o problemu modernog čoveka može da se desi da je neko veliki mislilac i stvaralac a da u isti mah njegove, recimo, političke i idejne osobine nisu na visini njegovih umetničkih i intelektualnih vrednosti.

Ipak, mnogi je savremeni intelektualac sklon da ovo — po mnogo čemu tragično saznanje o koliziji vrednosti — drži daleko od sebe. Osnovni razlog ovakvog reagovanja leži u fenomenu koji se u psihologiji zove halo-efekat, a koji se ispoljava u težnji da utisak koji u nama izazivaju nečije negativne, ređe pozitivne, osobine nastojimo da proširimo na celokupnu ličnost dotične osobe. Bilo je u istoriji ljudske misli mnogo književnih kritičara i estetičara koji su ispoljavali sklonost da negativan utisak koji u njima izaziva političko angažovanje određenog pisca, prošire i na plan vrednosnih procena o njegovom celokupnom književnom opusu.

Tako je to bilo i kada je reč o književnom stvaralaštvu Miloša Crnjanskog, a napose o drugim *Seobama* koje je kritika — pod uplivom Ristićeve teorije o Crnjanskom kao „mrtvom pesniku” — nepovoljno ocenila.

Međutim, pokazalo se da roman o kome je reč nije istorijski roman o konjima, baruštinama, blatu, oficirima i lepim ženama, već delo koje u sebi krije univerzalne, „filozofske” poruke i nesvakidašnje melodijsko-ritmičko bogatstvo. Na primeru „Seoba” potvrdila se i ona dobro poznata misao da je vreme jedini pouzdani prosuditelj i da velike i trajne umetničke vrednosti

mogu da izgube „borbu” sa određenim ideološkim shemama, ali ne i „rat”.

U Selimovićevom romanu Milošević pronalazi one „uporišne” tačke za razumevanje dela u specifičnoj psihološkoj i aksiološkoj drami šeiha Ahmeda Nurudina, koji u moći i sigurnosti uzaludno traži sebi čvrstu, arhimedovsku tačku oslonca.

Pored toga što savesno i naučno analizuje pomenutu koliziju vrednosti, Milošević upućuje nekim našim književnim kritičarima niz primedbi metodološke prirode, pa bi ovom prilikom valjalo ukazati na ova dalekosežna upozorenja.

U nas često biva da kritika pristupa delu polazeći isključivo od tematskih odrednica koje — u nedostatku jače argumentacije — inauguriše u najvažnije i za delo jedino relevantne činjenice. Takav slučaj je bio i sa većinom kritika i prikaza poznate Selimovićeve knjige, u kojima se tvrdilo kako je pomenuti roman umetnička vizija određene „istočnjačke” filozofije, „hodočašće” u jedan poseban, muslimanski svet omeđen poznatim „kuranskim istinama” i kanonima. Kada bi to bilo tačno, onda bi Selimovićev roman bio neka vrsta svedočanstva o jednom verskom načinu viđenja sveta u kome čitaoci iz drugih etničkih sredina i podneblja neće prepoznati sebe i svoje svakodnevne probleme i nedoumice. „Pokriće” za ovakav stav kritičari su nalazili u poznatim „navodima” iz muslimanske svete knjige. Jedno takvo mesto nalazi se na samom početku knjige, u stihovima koji se završavaju melanholičnim rečima „da je svaki čovek na gubitku”.⁸⁾ Međutim, čitalac koji bi hteo da negde na stranicama Kurana nađe pomenute reči, uzaludno će ih tamo tražiti. I stilizacija i misaona poenta tih reči isključivo je Selimovićeva. Uostalom, „navod” iz Kurana u suprotnosti je ne samo sa slovom nego i sa duhom svih svetih knjiga na svetu. Nema te svete knjige u kojoj bi se tako otvoreno govorilo u uzaludnosti čovekovog postojanja na zemlji.

„Ne veruj odveć boji”, kaže pesnik i te reči bi nekim književnim kritičarima mogle da posluže kao dobra i prikladna pouka.

U nekim tekstovima teorijske orijentacije Nikola Milošević podvlači oštru razliku između „razmišljanja o delu” i „razmišljanja povodom dela”. Oglad o Desničinom romanu *Proleća Ivana Galeba* pripada drugoj „vrsti” razmišljanja. Analizujući ovu književno-umetničku tvorinu iz jedne osobene kulturno-istorijske per-

⁸⁾ Meša Selimović, *Derviš i smrt*, Sloboda, Beograd, 1976. godina, strana 41.

spektive, Milošević u liku Ivana Galeba vidi junaka našeg doba, kojeg odlikuju individualizam, iracionalizam, relativizam, sumnja i tuga.

Razmišljajući o čoveku našeg doba i nekim problemima aksiološke prirode, Nikola Milošević nudi određene alternative. Ako bi se biralo između nekog ko je duboko ogrezao u neizvesnost i skepsu, nemoćan da pomogne ni sebi ni drugima, i nekog ko neizvesnost kompenzuje bezobzirnošću i denuncijacijama i nekog ko svojom „monolitnom“ ograničenošću se je oko sebe duh nespokoja i netolerancije, onda je sasvim sigurno da je ona prva mogućnost — mogućnost kojoj se priklanja i sam Desnica — jedino etički prihvatljiva i opravdana.

Pored toga, u ovom modernom romanu čija dominantna, razumljivo, nije fabula, već prividno haotična i setna misaonost, on nalazi određene teorijske iskaze koji imaju relativnu smisaonu samostalnost u odnosu na „zadatke“ psihološkog i individualnog portretisanja, iz čega proizilazi zaključak o postojanju izvesne „dubinske“, filozofske dimenzije u strukturi ovog dela. Jedina zamerka može se uputiti na račun velikog broja citata koji su u ovom slučaju „zastri“ i „zamaglili“ onu logičku, diskurzivnu ravan tumačenja i koji, tako, u okviru samog eseja imaju izvesnu autonomiju; citati se koriste da bi potkrepili tumačenje, a ne obratno.

Ogled o proznom opusu Momčila Nastasijevića predstavlja izuzetak. Dok u delima pomenutih pisaca Milošević razotkriva značenjsku dimenziju, kod Nastasijevića traži i nalazi razloge odstranjenja značenja radi pojačavanja ritmičko-melodijskih vrednosti dela. „Nastasijević toleriše logiku motivacije i individualizacije samo dotle dok ona ne ometa postizanje muzičkih efekata. Tamo pak gde se ova dva toka sukobljavaju, odnosno tamo gde se njihovi pravci seku, Nastasijević se nedvosmisleno opredeljuje za melodijsku liniju književne strukture”.⁹⁾

U Lalićevoj *Ratnoj sreći* Miloševića zaokuplja moralističko stanovište glavnog junaka čija smisaona amplituda zahvata prostore metafizičkih i univerzalnih značenja.

Privodeći ovaj članak kraju, valjalo bi naglasiti da ova knjiga — i pored neosporne originalnosti, nesvakidašnje moći i kulture kritičkog govora — ima izvesne nedostatke.

Neki kritičari ističu kako Nikola Milošević bez dvoumljenja izriče vrednosne sudove o poje-

---

⁹⁾ *Zidnica*, strana 83.

dinim delima, određujući u isti mah tom delu i piscu mesto na vrednosnoj lestvici naše i evropske literature. On to čini ne skrivajući svoju izrazitu naklonost prema delima u kojima dominira melanholično i „tragično osećanje života”.¹⁰ Ta izrazita subjektivnost u prilazu književno-umetničkim delima donosi mu odlučujuće stvaralačke prednosti, a njegovoj kritici daje nepatvorenu kreativnu motivisanost. Da bi potkrepili ovu tvrdnju, kritičari se pozivaju na Miloševićevu izjavu po kojoj je Andrić svoje najviše umetničke domete dosegao sa „Ex pontom” i ranim pripovetkama. *Na Drini ćuprija* i *Travnička hronika* su dela koja — po mišljenju Miloševića — nemaju one kvalitete koje imaju *Seobe Miloša Crnjanskog* ili *Derviš i smrt Meše Selimovića*.

Ipak, više je nego očigledno da u pojedinim analizama zastupljenim u *Zidanici* aksiološki pristup nije dobio ono mesto koje mu pripada. Sam autor o tom problemu piše: „Negde su sudovi vrednosti prisutni samo implicitno, a negde su opet nedovoljno naglašeni, tako da se stiče utisak da se dela različite vrednosti tretiraju kao u umetničkom pogledu jednaka”.¹¹)

Da je ovo pitanje od izuzetne važnosti za književnu kritiku potvrđuju i neki raniji radovi Nikole Miloševića, u kojima on podvrgava oštroj kritici stavove pojedinih teoretičara po kojima izučavanje književnosti ne sme biti zasnovano na sudovima vrednosti.¹²) Jedan od njih je i Nortrop Fraj koji u svojoj knjizi *Anatomija kritike* tvrdi da je Šekspir dramski pisac koji je pisao negde oko 1600. godine, i jedan od najznačajnijih pisaca sveta. Prvi deo ove tvrdnje je činjenični sud. Drugi deo je, smatra Fraj, zapravo sud vrednosti koji je tako široko prihvaćen da izgleda kao činjenični sud.

Milošević se sa ovom tezom ne slaže i napominje da „ako povučemo krajnje konsekvence jednog ovakvog tumačenja mogućnosti književne kritike, moramo se pomiriti s tim da „naučnom” kritikom smatramo nešto što je u priličnoj meri trivijalno. Ako se sva naša mudrost o Šekspiru svodi na konstataciju da je to dramski pisac koji je delovao u određenom periodu istorije književnosti, onda se književnom kritikom zaista ne vredi baviti”.¹³)

¹⁰ da se poslužimo naslovom Unamunove knjige.

¹¹) *Zidanica*, strana 182.

¹²) Nikola Milošević, *Ideologija, psihologija i stvaralaštvo*, Duga, Beograd, 1972. godina, strana 301.

¹³) *Ibid.*

Nesumnjivo je da se danas književna kritika ne može zamisliti bez vrednosnih sudova. Ono što predstavlja izvesnu teškoću i što ceo problem čini izuzetno složenim i zamršenim, jeste pitanje o tome KAKO da se ti sudovi inkorporišu u strukturu kritičkih tekstova, a da u istih mah ne ostanu u ravni puke deklaracije i subjektivnih procena?

Za Ničea se i bog Dionis i bog Apolon nalaze na istom aksiološkom nivou. Oni su — u svom božanskom dostojanstvu — potpuno ravnopravni.¹⁴⁾ Prema tome, „klasifikovati ne znači oceniti”,¹⁵⁾ kao što ni tumačiti ne znači i valorizovati.

Ako je suditi po dosadašnjim kritičkim i književno-teorijskim ostvarenjima Nikole Miloševića, više je nego sigurno da će on — na njemu svojstven način — pomenutu problematiku razrešiti i prevazići i da će uz pomoć jasnog i logički koherentno zasnovanog metoda stvoriti složenu i sveobuhvatnu književnu kritiku.

---

¹⁴⁾ Nikola Milošević: „Sledbenik boga Dionisa”, *Polja*, Novi Sad, broj 244—245, strana 2.

¹⁵⁾ *Zidanica*, strana 74.